

De Heraut

van de

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het auteursrecht van den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de wet van 28 Juni 1881 (Staatsblad No. 124.)

Zondag 11 Februari 1900. No. 1155.

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden.
Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van het blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonneementen en Advertentieën aan de ADMINISTRATIE. Bureau: Wapenvoerstraat 96, te Amsterdam.
Insendingen, die later dan Donderdag's namiddags te 12 uren worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Abonneementsprijs: franco aan huis, per drie maanden / 1.20, voor het Buitenland per jaar / 6 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers aan het Bureau 10 Cent.
Abonneementen worden aangenomen door alle Boekhandelaren, Postdirecteuren enz. en aan het Bureau te Amsterdam.
Advertentieprijs: van 1 tot 6 regels / 1.20, voor elken regel meer 20 Cent.
Aanvragen en vermelding van liefdegaven en Verslagen van vereen. 12 Ct. p. regel.

Van de gemeene Gratie.

LAATSTE REEKSE.

XIV.

KERK EN STAAT.

II.

Jesantwoordde: Mijn koninkrijk is niet van deze wereld. Indien mijn koninkrijk van deze wereld ware, zou ik den dienaren gestreden hebben, opdat ik den Joden niet ware overgeleverd; maar nu is mijn koninkrijk niet van hier.

Johannes 18 : 36.

Na ons aldus duidelijk over Art. 36 te hebben uitgesproken, dient thans evenzo vast te staan, wat we in de uitdrukking: *Kerk en Staat*, onder deze beide woorden te verstaan hebben. Verzuimt men zulks vast te stellen, dan leidt betoog en tegenbetoog nooit anders dan tot hopeloze spraakverwarring. En zonder overdrijving mag beweerd, dat het grootste deel van onze onderlinge twisten in niets anders dan in zulk een ontbreken van juiste begripbepaling zijn oorsprong vond, met name op dit punt. In zulk een begripverwarring nu zoekt alleen heel wie een slechte zaak verdedigt. Wie weet dat zijn zaak het licht mag zien, verheugt zich, zoodra weer een nevel van onklarheid wordt weggevaagd. We hebben daarom goed vertrouwen, dat alle man van ernst, wien het waarlijk ten deze om waarheid te doen is, bij mogelijk tegenbetoog, geheel dezelfde methode zal willen volgen, door ook zijnerzijds vooraf duidelijk te omschrijven, hoe hij ten deze *Kerk en Staat* opvat. Zoodoende zal de tegenstelling, zoo die er mocht overblijven, zich laten samenvatten op bepaalde punten; over en weer zal men over die bepaalde punten, zijn gevoelens kunnen uiteenzetten; en van beide zijden zal men dan voor zijn gevoelens ten opzichte van die bepaalde punten zijn bewijzen kunnen bijbrengen en die van zijn tegenstander kunnen toetsen. Alle persoonlijke geharrewar, alle verdachtmaking, alle krenkende manier van uitdrukking zal daarbij achterwege kunnen blijven, en het volk in zijn onderscheiden rangen en standen zal getuige kunnen zijn, niet van een scherp persdual, maar van een ernstige poging door vroede, vrome mannen aangevend, om een zeer moeilijk en ingewikkeld vraagstuk tot oplossing te brengen.

Wat dan nu de *Kerk* aangaat, zoo wordt dit woord in de formule: *Verhouding tusschen Kerk en Staat*, door ons verstaan, niet van de *Kerk* als *Organisme*, maar van de *Kerk* als *Instituut*. Er is voor ons, bij het gebruik van het woord „Kerk” in dit geding, geen sprake van het koninkrijk Gods, noch van de Christelijke religie, noch van de Christelijke school, noch van de Christelijke barmhartigheid enz., in algemeenen zin. Wel ontkenne we niet, dat men de verhouding van den Staat ook ten opzichte van al deze aangelegenheden principieel ter sprake kan en moet brengen; en ter plaatse waar zulks behoort, lieten we ons ook hieraan niet onbetuigd. Maar thans laten we dit alles rusten, en handelen we uitsluitend van de *Kerk* als *Instituut*, en alzoo van al deze andere aangelegenheden slechts in zoverre, als ze in de georganiseerde kerk tot uitdrukking komen. Voorts verstaan we onder *Kerk* als instituut een kring van personen, die in eenzelfde kerkelijk verband leven, en die kerkelijk verband doen uitkomen in een ge-

schreven belijdenis en in een bepaalde kerkorde. Of men zulk een kerk een geestesgemeenschap, een vereeniging, een maatschappij of wat ook wil noemen, is ons daarbij ten deze onverschillig. Niet alsof we dit op zichzelf voor de ware en bijzondere betekenis van het begrip kerk onverschillig zouden achten, maar in het onderhavig betoog doet dit niets ter zake voor wat de verhouding tot den Staat aangaat. Op het terrein van den Staat openbaart zich een verschijnsel, dat zich onder den naam van *kerk* aandient, en *kerk* door het volk in de volkstaal genoemd wordt. Ten einde verwarring te voorkomen, is het dus noodzakelijk, dit verschijnsel dat zich *kerk* noemt, aanvankelijk in zijn meest uitgebreid gebruik te nemen. Eerst later zal dan de vraag aan de orde komen, of dat begrip van *kerk* enger bepaald moet worden, gelijk b.v. Rome dat doet, en gelijk het geschiedt in Engeland ten opzichte van de dusgenaamde „Engelsche kerk”. Doch hiermede kan men niet beginnen. Om te beginnen, moet men het verschijnsel nemen, gelijk het zich in het publieke leven voordoe, en dan is *kerk* een kring van personen, die zich kerk noemt, een belijdenis publiek maakt, en leeft onder een kerkelijk statuut, een kerkorde of een Reglement.

Evenzo verstaan we in dit betoog onder *Staat* niet de idee van staat, niet een idealen Staat, noch ook een afgetrokken staatsbegrip, maar een volk onder een bepaalde Overheid levende, en wel zoo, dat die Overheid, onder de heerschappij van een tot stand gekomen wetgeving, macht over de burgers uitoefent, daartoe het zwaard draagt, en desverreicht met dwang zijn wil tegenover de burgers doorzet. Hieruit vloeit voort, dat men in plaats van: verhouding tusschen *Kerk en Staat*, ook schrijven kan: verhouding tusschen *Kerk en Overheid*, want het is niet de roeping van de *Kerk* tegenover het volk, noch ook de roeping van het volk ten opzichte van de kerk, die we hier ter sprake brengen, maar uitsluitend de wederzijdsche verhouding tusschen de *Kerk* en de *Overheid*.

Zoo nu begrepen, dient principieel het wezensoverschied tusschen *Kerk* en *Overheid* te worden vastgesteld, en, ter opsporing van beider verhouding, het punt of de punten waarin ze elkander raken. En dan staat op Gereformeerde standpunt vast, dat noch de *Kerk* noch de *Overheid* opkomt uit de schepping, maar dat beide er zijn om der *wereld* wil. In het paradijs, vóór den val, is zomin een *Kerk* als een *Overheid* denkbaar. Dit is niet in strijd met Zondag XXI van den Heidelbergischen Catechismus. Want wel wordt daar beleden, dat de *Zone Gods van den beginne der wereld* zijn Kerk heeft gehad, maar blijkens de uitverkiezing, die in vr. 54 de grondslag der *Kerk* is, mag dit niet anders worden verstaan, dan begonnen zijnde na den val. Het behoort toch wel geen betoog, dat buiten zonde geen uitverkiezing denkbaar is. Of verklaren de Canones van Dordt niet duidelijk in Hoofdstuk I, § VII, dat het is de verkiezing „van een zekere menigte van menschen, met de anderen liggende in de gemeene ellende”? Zelfs Gomarus heeft dit dan ook nooit ontkend. Het vraagstuk van het Supralapsarisme valt hier geheel buiten. Uitverkiezing onderstelt altoos in een zonde verlinken van de menscheit. Doch er is meer. Nu duidelijk is uitgesproken, dat we in dit betoog alleen rekenen met de *Kerk* als *Instituut*, is het duidelijk, dat er vóór de zonde althans van een kerkelijk instituut geen sprake kan zijn. Ontstaat het instituut eerst door

saamvergadering, belijdenis, en kerkenorde met kerkelijke ambten, dan is elk woord doelloos verspild, waardoor men nog opzettelijk zou willen bewijzen, dat er vóór den val van geen Kerk sprake kon wezen. Dat blijkt ook uit het *wezen* der Kerk. Het wezen der Kerk is soteriologisch, d.w.z. het is een kring van verlostten die verlossing predikt en het leven der verlostten leidt en openbaart. Daar nu *verlossing* voorafgaanden val in zonde onderstelt, zoo volgt ook langs dezen weg, dat geen kerk zonder zonde, waaruit verlost zal worden, denkbaar is. De vraag of er, ook al ware de zonde uitgebleven, geen band tusschen Christus en de gezaligden zou bestaan hebben, doet hier niets ter zake. In geen geval zou die band institutioneel-kerkelijk geweest zijn. Het woord voor *kerk* in het Nieuwe Testament gebezigd is *ekklesia* en dat woord beteekent nu eenmaal: Eene uitgeroepene of uitverkorene schare. Eindelijk kan dit ook zóó toegelicht: Al wat uit de schepping opkomt, vóór de zonde, is aan heel ons menscheit geslacht gemeen. Wie zich een Kerk, uit de schepping opgekomen, buiten de zonde denkt, verkrijgt dus een Kerk die heel ons menscheit geslacht zou omvatten; en al wat ons in de Heilige Schrift omtrent de *Kerk* geleerd wordt, rust juist op het grondideebeeld van een splitsing in ons geslacht. Ze neemt nooit het menscheit geslacht als zodanig, maar altoos een deel er van, uit het geheel uitgenomen. Zoals Hoofdstuk I, § VII van de Dordtsche Canones zegt: „Een menigte van menschen uit het gehele menscheit geslacht” uitgekozen. Is alzoo de *Kerk* geen scheppingsinstituut, gelijk b.v. het huizegen en het huwelijk, dan kan ze haar oorsprong niet anders hebben dan in de *genade*. Het is ter bestrijding van de zonde, en ter verlossing uit de zonde, dat de *genade* Gods de Kerk in het leven riep.

In zoverre nu loopt de *Staat* of de *Overheid* met de *Kerk* *evenwijdig*. Ook van den Staat toch moet beleden worden, dat hij niet uit de *schepping* maar uit de *Genade* is. Wel wordt dit door de meesten tegenwoordig ontkend. Het is thans veelvleer gewoonte, in den Staat de natuurlijke, van zelf opkomende menscheit vergezelschapting te zien. Zelfs zijn er niet weinigen, die den Staat heerlijker als de hoogste, wijste en rijkste vereeniging waartoe de menscheit natuur door innerlijke aandrift opkomt. Zelfs mag niet ontkend, dat vaak ook mannen, die nog hechten aan den orthodoxen naam, met deze verkeerde voorstelling afrijden. Toch hebben wij in ons onderhavig betoog hiermede niets uitstaande. Ons betoog richt zich uitsluitend tot hen, die met ons de Gereformeerde beginselen belijden. En volgens ons beginsel staat het vast, dat de *Overheid* er niet anders dan om der zonde wil is. Art. 36 der Confessie zegt het duidelijk: „Wij gelooven dat de goede God, uit oorspronk der verdorvenheid van het menscheit geslacht, Overheden verordend heeft.” Algemeen is dan ook het gevoelen onder de Gereformeerden, dat de *Overheid*, in den eigenlijken zin van dat woord, eerst na den zondvloed is opgekomen, en haar grondslag vindt in Gen. 9 : 6. Juist dat maakt het dan ook zoo onbegrijpelijk, hoe kundige mannen, die belijden Gereformerd te zijn, uit Gen. 9 : 6 het bevel van de doodstraf kunnen uittichten, daar hierna immers geheel het gebouw ineensloot. Uit het doel van het optreden der *Overheid* blijkt hetzelfde. Dat doel toch is, naar luid van Art. 36, „dat de ongebondenheid der menschen bedwongen worde”; iets wat geen

zin zou hebben in een toestand zonder zonde, daar toch juist eerst uit de zonde de ongebondenheid des menschen opkomt. En cindelijk blijkt zulks evenzeer uit hetgeen bestaan zou hebben buiten zonde. Dan toch zou het gezinsleven zich van zelf in het patriarchale leven hebben uitgebreid, en, zonder *Overheid*, de regering van het menscheit geslacht patriarchaal zijn toegegaan. Zoo min als de *Kerk* is dus ook de *Staat* uit de schepping. Beiden zijn uit de *genade*. Beide zijn er om der zonde wil. En ook beide zijn tegen de zonde gekeerd. Het zijn instituten van goddelijken oorsprong, die strekken om de zonde te bestrijden en haar gevolgen te verzachten.

Hieruit volgt tevens, dat noch de *Kerk* noch de *Staat* *organische* verschijnselen zijn, maar dat beiden *mechanisch* in het leven zijn ingezet. Men verstaat wat hiermede bedoeld wordt. Organisch is datgene wat uit den wortel van het leven van zelf opkomt; mechanisch is wat van buiten af aan het leven wordt toegevoegd. De stengel is organisch, want ze komt uit den wortel op. De stok bij den stengel gezet, om te voorkomen dat hij voor den grond sla, is mechanisch, want hij wordt mechanisch aangebracht, naast de plant in den grond gestoken, en er uitwendig mee verbonden. Hetzelfde geldt van een lichaamsdeel in een verband. Onze lichaamsdeelen zijn organisch van natuur, want ze zijn uit de eerste cel van ons leven opgekomen. Is daarentegen onze arm of ons been gebroken, en wordt nu een verband aangelegd, om ze te heelen, dan is dat verband mechanisch, want het komt van buiten, wordt op het lichaamsdeel aangelegd, en strekt om het te redden. Op gelijke wijze nu zijn *Kerk* en *Staat* mechanische instellingen. D. w. z. ze zijn niet vanzelf uit het leven der menscheit natuur opgekomen, maar ze zijn aan dat leven toegevoegd, er als een verband aangelegd, en er als een stok bij de stengel bij gezet, om het leven op te houden en te genezen. Iets waaruit dan ook volgt, dat beide gaan gelijk ze kwamen, en, als ze hun dienst verricht hebben weer verdwijnen. Als de stengel kracht genoeg bezit, om zelfstandig zich op te heffen, neemt de boomgaarder den stok weg, en ook, als de gebroken arm genezen is, neemt de geneesheer het aangelegde verband er weer af. Zoo nu ook hebben én de *Kerk* én de *Staat* slechts een *tijdelijke* roeping. Er was een tijd dat ze er niet waren, en er komt een tijd dat ze er niet meer zijn zullen. Ze gaan voorbij en houden straks op te bestaan. Op de nieuwe aarde en in den nieuwen hemel zal noch *Kerk* noch *Staat* gevonden worden. Iets wat ieder zal toegeven, mits hij altoos wel in het oog houde, dat *Kerk* in dit betoog het *instituut*, en niet het *organisme*, aanduidt. Immers een Kerk met belijdenis en statuten zou op de nieuwe aarde en in het rijk der heerlijkheid ondenkbaar zijn. Men kan niet meer belijden, als er niemand is die u weersprekt. Belijden onderstelt altoos, dat ge met uw *belijdenis* tegen ander *verloochening* overstaat.

Loopen alzo *Kerk* en *Staat* in zoverre evenwijdig, dat ze beide niet uit de Schepping opkomen, maar eerst na den val, om der zonde wil, zijn ingesteld en als een *genade* Gods in onze wereld zijn ingedragen, zoodat ze beide verdwijnen zullen als er geen zonde meer is, — toch gaan beide in al het overige uiteen. Al is het toch, dat beide uit de *genade* zijn, zoo staat toch evenzo vast, dat de *Kerk* is uit de *Particuliere Genade*, en dat daarentegen de *Staat*, of wil men de *Overheid*, een instelling is

van de *Gemeene Gratie*; en deze twee behooren steeds scherp onderscheiden te worden. Niemand kan van ons vorderen, dat we op dit pas dit onderscheid nogmaals nauwkeurig omschrijven zullen. Ons betoog over *Kerk en Staat* vormt een onderdeel van geheel ons Tractaat over de *Gemeene Gratie*, en we hebben dus recht te vragen, dat men met ons breed betoog over de betekenis en den oorsprong der *Gemeene Gratie* rekening houde. Geen Gereformeerde zal het bestaan van de *Gemeene Gratie* ontkennen, en evenmin zal een Gereformeerde ooit beweren, dat de *Gemeene Gratie* hetzelfde is als de *Particuliere Genade*. De *Gemeene Gratie* strekt om, in weerwil van het diep bederf der zonde, een menscheit leven op aarde mogelijk te maken; de *Particuliere Genade* reedt ten eeuwigen leven, en doet niet op ons tegenwoordige leven, maar op onze existentie voor de eeuwigheid. Doch hieruit vloeit dan ook drieërlei verschil voort.

Ten eerste dit, dat de *Staat* *heel* ons menscheit geslacht omvat, de *Kerk* slechts een *deel* van dit geslacht. Een *Overheid* moet er overal wezen, en onder de macht der *Overheid* zijn allen gesteld die zich bevinden binnen hare landpalen. Daarentegen zijn aan het gezag der *Kerk* alleen zij onderworpen, die in haar zijn krachten het *Genade* verband, of door vrijwillige belijdenis zich bij haar voegen. Er kunnen dus wel volken zijn zonder *Kerk*, maar geen volken zonder *Overheid*. We zeggen niet dat het goed is, zoo er in Afghanistan geen *Kerk* is, maar het feit ligt er toe; en toch is Afghanistan een Staat onder een Emir, en alzo een Staat, die, zij het ook gebrekkig, toch door een *Overheid* geregeerd wordt, en allen die in Afghanistan wonen, zijn aan haar gezag onderworpen. Dat nu vloeit voort uit het onderscheiden karakter der *Algemeene* en der *Particuliere Genade*. De *Gemeene Gratie* strekt zich uit tot *heel* ons menscheit geslacht, de *Particuliere Genade* slechts tot een *deel* er van. En dienovereenkomstig is het, dat de *Overheid* doet op heel ons menscheit geslacht, de *Kerk* alleen op de belijders, d. i. op een deel er van.

In de tweede plaats volgt hieruit, dat de *Overheid* opkomt zoodra het patriarchaal gezag inzinkt, terwijl de *Kerk* als geheel zelfstandig instituut eerst optreedt na den Pinksterdag. Dit laatste ziet men wel niet terstond in, zoo men het woord *Kerk* in vagen zin neemt, maar het springt in het oog, zoodra men, gelijk wij voor dit betoog doen, het woord *Kerk* neemt als zelfstandig instituut. Zeker, de *Kerk* is er geweest van den aanbeginne der wereld, maar Zondag XXI van den Heidelbergischen Catechismus, die dit belijdt, voegt er dan ook bij: „en dat ik daarvan een *levendig lidmaat* ben en *eenwijdig* zal blijven.” Bewijst dit nu niet, dat hier niet gehandeld wordt van de *Kerk* als *instituut*, maar van de *Kerk* als *organisme*? Of zal iemand beweren, dat hij van de Lutherse kerk, of van de Gereformeerde kerk eeuwiglijk een lidmaat blijft? Schraapt niet elke kerk haar overleden lidmaten van haar lidmatenboek? En als ge dan vraagt: hoeveel lidmaten heeft die kerk? geeft dan iemand ooit een ander antwoord, dan het cijfer dat de nog in leven zijnde lidmaten aanduidt? Hieruit blijkt alzo, dat men vraag 54 van den Catechismus niet op het *instituut* mag toepassen. Vóór Israël's optreden merkt ge dan ook niets van zulk een instituut. Er is religie en eeredienst in de gezinnen, in de geslachten, onder de patriarchale leiding, maar van een afzonderlijk optredende *Kerk*, met

De kerk van Christus en de armen of ongelukkigen.

VI.

„Ik was in de gevangenis en gij zijt tot Mij gekomen” is een woord van den Christus, dat diep in het hart der geloovigen van de eerste eeuwen gegraveerd was met onuitwischbare letters. Vandaar hunne bereidwilligheid om zich op allerlei wijze te ontfemen over de gevangenen en verdrukten. Ondanks beschermende wetten, ondanks de pogingen, door de keizers aangewend, om kracht te geven aan hun bestuur, was de persoonlijke vrijheid in het Romeinse rijk niet zeker. De onderdanen waren blootgesteld aan de willekeur der keizers en hunner ambtenaren, aan de begeerlijkheid der soldaten en der inners van de belasting; aan de grillen van machtigen en rijken of aan de brutale ruwheid der barbaren. Nooit misschen hebben willekeur en ruw geweld onder tal van vormen zooveel slachtoffer gemaakt als in den tijd der ontbinding van de Romeinse wereldmacht. Maar nooit ook heeft de Christelijke liefde zooveel volharding en trouw getoond als in die dagen.

In den tijd der vervolgingen werden de Christenen, die in de gevangenis geworpen waren, bezocht door hunne vrienden, die hun verkwikking brachten of met hen baden. Men hield voor hen buitengewone collecten; de armen onthielden zich zelfs een dag van eten om er iets aan te kunnen geven; men nam uit de fondsen der kerk geld, om er broeders, die veroordeeld waren tot circusspelen of heerediensten, met vrijd te kopen; men waagde alles om hun hulpe te bieden. Zelfs de wet van den tirannieke Licinius, die de bezoekers der gevangenen Christenen met dezelfde straffen bedreigde als dezen, betlette niemand, ook de vrouwen niet, om alle gevangen te troosten, teneinde hen te troosten en hunne wonden te verbinden.

Ten behoeve der slachtoffers van het despotisme en de begeerlijkheid der grooten of van de volkswoede, kwam gaandeweg op het recht van asyl in de kerken, zooals de heidensche tempels dat bezaten. Ministers of ambtsdragers, die door de keizers vogelvrij verklaard of door de menigte verjaagd waren; aanzienlijke weduwen, die aan de kwellingen van machtige en begeerige menschen blootstonden; armen, die door hunne schuldeisers vervolgd werden; slaven, die door hunne meesters mishandeld werden of bedreigd in hun geloof, vonden in de kerken of kloosters schuilplaatsen tegen de eerste aanvallen hunner vervolgers. Was het een arme, die zocht te ontkomen aan de hardvochtigheid eens woekeraars, men bevrijdde hem, zijn schuld betalende door middel van

eene collecte onder de geloovigen; was het een slaaf, men vermaande hem tot geduld, en tegelijkertijd bewoog men zijn meester om meer menscheitlevendheid te toonen. Alleen in geval men zijn consensie zou moeten blootstellen aan ernstige gevaren hield men hem bij zich. Zelfs de barbaren verbiedden het recht van asyl; na de verovering van Rome spaarde koning Alaric de inwoners, die in de kerken gevlucht waren.

Behalve dit asyl in de kerken of godshuizen, hadden de verdrukten een niet minder veilige schuilplaats bij de bisschoppen, wier bescherming nooit tevergeefs werd ingeroepen door een onschuldige. Te midden der algemeene verwarring, waarin ieder deel wat goed was in zijne eigene oogen, verhieven zij alleen nog de stem voor de vertrapte humaniteit. Het behoorde tot hunne bijzondere roeping, die geen verdieders hadden, uit de handen van machtige onderdrukkers te verlossen, tusschenbeide te treden voor hen bij keizers en magistraten, verre reizen tot dit doel af te leggen, en aller toorn te trotseren, mits de zaak van hen, in wie zij belang stelden, rechtvaardig was. Zelfs de geringste wist zeker, dat hij zijnen bisschop bereid zou vinden om hem aan te hooren en zich aan zijne verdediging te wijden. Nu eens zijn het onrechtvaardig veroordeelden, die Ambrosius verlost van de ballingschap, de gevangenis, den dood; dan weer is het een deserteur, welken Gregorius Nazianzinus aanbeveelt aan zijn commandant voor pardon, omdat hij berouw toont; dan

weer zijn het opgestane slaven, voor wie Basilus in de bres springt bij hunne meesters. Meermalen waren het bewoners van het platteland, die blootstonden aan de roofzucht der ambtenaren van de belasting, aan de gierigheid der woekeraars en vooral aan de verdrukking der groote eigenaren. Deze laatste, door de predikers van hunnen tijd erger dan de barbaren genoemd, ofschoon zij in naam Christenen waren, lieten de boeren, die hunne groote goederen bebouwden ontkomen in ellende. Ook waren zij vaak zoo onverschillig zoodoel omtrent het geestelijk wel der ongelukkigen als omtrent hun aardse lot, dat zij ze expres in het heidendom lieten blijven, omdat zij een schatting lieven op de tempels. Bij verschillende omstandigheden hebben Chrysostomus en anderen met kracht gesproken en gehandeld in het belang der verdrukten boeren. Zij hebben tot de rijken, die ze exploiteerden, ernstige verzoeken gericht en hen daarbij herinnerd, hoe onmenscheit hunne hardvochtigheid was. Wanneer geheele streken, tot het uiterste gebracht door onderdrukkende handelingen, tegen de keizerlijke ambtenaren opstonden, wisten de bisschoppen, zonder zich verdieders van oproer of tyrannie te maken, zich hoog genoeg te verheffen om het volk aan zijn plicht tot gehoorzaamheid te herinneren en den handhaver van het gezag aan dien der humaniteit.

DE GAAY FORTMAN.